

شهبندری عثمانی در خلیج فارس و بندر بوشهر (۱۳۳۶ - ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۹۱۸ - ۱۸۷۱ م.)

دکتر عبدالکریم مشایخی^۱

چکیده

مقدمه

کمپانی هند شرقی انگلیس که از سال ۱۱۷۶ هـ.ق / ۱۷۶۳ م. با انعقاد قرارداد پرایس - سعدون، سنگ بنای حضور اقتصادی خود را در این شهر بندری بنا نهاد. از سال ۱۲۲۷ هـ.ق / ۱۸۱۲ م. نیز دفتر نمایندگی سیاسی خود را افتتاح نمود و از این زمان به بعد بود که دولت‌های خارجی یکی پس از دیگری، دفاتر سیاسی - تبشیری را در بوشهر دایر نمودند.

عثمانیها نیز از جمله دولت‌هایی بودند که به پیروی برخی از کشورهای اروپایی مانند آلمان درصدد گشایش دفتر نمایندگی سیاسی (شهبندری) در بوشهر برآمدند. اگر چه حضور عثمانیها در آبراه خلیج فارس و بویژه بندر بوشهر بیش از نیم قرن (۱۳۳۶ - ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۹۱۸ - ۱۸۷۱ م.) به درازا نکشید، اما اسناد و مدارک تاریخی موجود در آرشیو بنیاد ایران‌شناسی - شعبه بوشهر - و آرشیو عثمانی - شعبه استانبول - بیانگر آن است که در بسیاری از وقایع و حوادث سالهای واپسین قرن نوزدهم و آغاز قرن بیستم میلادی (مانند وقایع انقلاب مشروطیت در بندر بوشهر و حوادث سالهای آغازین جنگ جهانی اول) نقش اساسی داشته و نوشتار حاضر نگاهی گذرا به فعالیتها و تکاپوهای سیاسی - اقتصادی نمایندگان سیاسی عثمانی در آبراه خلیج فارس و بندر بوشهر دارد.

امپراطوری عثمانی، آخرین کشور بزرگ اسلامی بود که شش قرن در صحنه سیاسی جهان با اقتدار از حضوری فعال و موثری برخوردار بود. این امپراطوری قدرتمند در سال ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۸۷۱ م. شهبندری خود را در بندر بوشهر که مهمترین بندر تجاری ایران در دوره قاجار بود، تأسیس نمود. دلایل اصلی رویکرد عثمانیها به خلیج فارس در اواخر قرن نوزدهم و آغاز قرن بیستم میلادی، جبران ناکامیهای ناشی از شکست آنها در اروپا و آگاهی از نقش تجاری و اقتصادی منطقه خلیج فارس در آینده مناسبات بین‌المللی بود. آنها در راستای تحقق اهداف توسعه طلبانه و سلطه جویانه خویش در کرانه‌ها و پس کرانه‌های خلیج فارس به بندر بوشهر توجه جدی نمودند. نوشتار حاضر رویکردی تحلیلی به بررسی دلایل حضور عثمانیها در خلیج فارس و بندر بوشهر در مدت حضور چهل و هفت ساله آنها دارد.

کلید واژگان

خلیج فارس؛ بندر بوشهر؛ شهبندری عثمانی؛ دریابگی؛ عهدنامه ارزروم؛ آل مذکور

موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی بوشهر

بوشهر در جنوب ایران و در کناره شمالی خلیج فارس، یکی از مراکز مهم و قدیمی تمدن و فرهنگ ایران زمین بشمار می‌رود. این استان جنوبی هم اکنون قریب هفتصد کیلومتر با دریای نیلگون خلیج فارس مرز مشترک دارد. محدوده بوشهر در دوره‌های مختلف تاریخی دستخوش تغییر و تحوّل بوده است، بطوری که زمانی مرزهای آن از سواحل شمالی خلیج فارس فراتر می‌رفت و تا شمال عربستان و سواحل جنوبی خلیج فارس گسترش می‌یافت و در دوره‌های دیگر بدلیل ضعف حکومت مرکزی از حدود مرزهای این استان بشدت کاسته می‌شد.

بندر بوشهر در میان سایر بنادر خلیج فارس، همواره بندری مهم و استراتژیک بوده است. اگرچه سلسله جبال زاگرس و کوه‌های مرتفع و ناهموار در مسیر بوشهر به شیراز (چند کتل و گردنه سخت) ارتباط بین این بندر و شهرهای داخلی ایران را با مشکل مواجه می‌ساخت، لیکن موقعیت بندری آن سبب شده بود که همراه با نظام اقتصادی منطقه گرمسیر، در تجارت بین‌الملل و ترانزیت کالا به پس کرانه‌های ایران، هند و شبه جزیره عربستان و بنادر مختلف ایران نقش آفرین باشد.

بدلیل موقعیت ویژه ارتباطی، بندر بوشهر از دوران باستان تا اواخر قرن نوزدهم میلادی یکی از معتبرترین بنادر تجاری ایران بود و حجم قابل توجهی از صادرات و واردات کشور، از دروازه این بندر عبور می‌کرد. تاریخ جدید بوشهر که سنگ بنای تمدن آن، دست کم به زمان ایلامیها می‌رسد (کامرون، ۱۳۶۵: ۷۷) با پادشاهی نادرشاه افشار (۱۱۶۰ - ۱۱۴۹ هـ.ق / ۱۷۴۷ - ۱۷۳۶ م) شروع می‌شود. نادر و سیاست دریایی او در مبارزه با عثمانیها و گسترش قلمرو دریایی او در خلیج فارس سبب گردید تا این بندر مورد توجه خاص قرار گیرد. نادر با به کار گماردن یک تاجر انگلیسی بنام جان التون^۱ بوشهر را بصورت یک مرکز مهم کشتی‌سازی و پادگان نظامی در آورد. بنابر گزارش هلندیها، در زمان نادر، ناوگانی با هشت تا ده هزار مرد در بوشهر مستقر بود. همچنین چند کارخانه کشتی‌سازی نیز در این شهر احداث گردید (فلور، ۱۳۶۷: ۱۵۳).

با مرگ نادرشاه افشار در سال ۱۱۶۰ هـ.ق / ۱۷۴۷ م سپاه عظیم دریایی او بین حاکمان بوشهر و بندرعباس تقسیم شد. شیخ نصرخان آل مذکور که در دوران نادر، یکی از دریا سالاران وی بود، پس از مرگ نادر، کشتیها و ناوگان مستقر در بوشهر را متصرف نمود و حکومت مقتدرانه‌یی در بوشهر تدارک دید که صد سال بطول انجامید (استفان رای، ۱۳۷۸: ۴۹).

با ظهور کریم‌خان زند (۱۱۹۳ - ۱۱۷۱ هـ.ق / ۱۷۷۹ - ۱۷۵۷ م) دوباره آرامش بر ایران مستولی شد و با پایان هرج و مرج ناشی از مرگ نادر، بوشهر و تاریخ آن وارد مرحله جدیدی شد. برقراری ثبات و امنیت در ایران سبب گردید تا اروپاییان به تجارت با ایرانیان علاقمند شوند. در سال ۱۱۷۷ هـ.ق / ۱۷۶۳ م انگلیسیها قرارداد معروفی با کریم‌خان زند و شیخ نصر خان آل مذکور، حاکم بوشهر، منعقد کردند که در واقع، سنگ بنای حضور نظامی انگلستان در جنوب ایران و خلیج فارس بود (امین، ۱۳۷۰: ۹۰). از این زمان، بوشهر از لحاظ تجاری برای انگلستان اهمیت ویژه‌یی پیدا کرد (رابینو، ۱۳۶۳: ۴۵). فعالیت نمایندگی تجاری انگلیس در بوشهر بدلیل بروز اختلاف بین کریم‌خان زند و شرکت هند شرقی بمنظور سرکوب قبایل شورشی منطقه، تا حدود ده سال متوقف شد، اما بدلیل اهمیت نمایندگی بوشهر بعنوان پایگاهی در مسیر زمینی و دریایی هندوستان، طولی نکشید که این بندر، اهمیت خود را بدست آورد و در آغازین سالهای قرن سیزدهم هجری، برای انگلیسیها به مهمترین بندر تجاری - سیاسی در خلیج فارس مبدل شد.

بوشهر در دوره قاجار معتبرترین بندر تجاری ایران بود، بطوری که اکثر دول بزرگ اروپا در این شهر نمایندگی تجاری و سیاسی داشتند. این بندر بمنزله دروازه جنوبی ایران برای تبادل افکار سیاسی و مناسبات فرهنگی نیز بود (خیراندیش، ۱۳۷۳: ۱۸۶). در نیمه دوم حاکمیت شاهان قاجار، منصب دریابگی برای اولین بار پدیدار شد. در زمان شیخ عبدالرسول، سومین حکمران بوشهر از خاندان اَبومُهَیّری، لقب دریابگی رایج گردید. از زمان شیخ نصرالله‌خان پسر عبدالرسول خان در سال ۱۲۷۲ هـ.ق، حکومت بوشهر از این خاندان منتزع شد و از آن پس، دولت مرکزی یا حکومت فارس، برای بوشهر

این ماجرا دو نفر از همراهان امیر به قتل رسیدند و خود او هم مجروح گشت. امیر قصد مراجعت به ایران را داشت که نمایندگان روسیه و انگلیس - که مایل نبودند مذاکرات به هم بخورد - تلاش کردند تا با تحمیل فشار به دولت عثمانی و پرداخت خسارت به دولت ایران و قبول عذرخواهی، جلسات کمیسیون چهارجانبه بار دیگر منعقد گردد.

بموجب عهدنامه‌یی که بین نمایندگان دو دولت منعقد شد، نواحی واقع در شرق زهاب و کوند و بندر محمره و اراضی واقع در شطالعرب متعلق به ایران شناخته شد و در مقابل دولت ایران از هر گونه ادعایی نسبت به ایالت سلیمانیه صرف نظر کرد. دو دولت متقابلاً حق کشتیرانی آزاد در شطالعرب را به رسمیت شناختند و از کلیه ادعاهای ارضی نسبت به یکدیگر گذشت کردند و دولت عثمانی متعهد شد از آزار زوار شیعه ایرانی در عتبات خودداری نماید. همچنین در ماده هفتم این قرارداد تصریح شد که دولتین ایران و عثمانی جهت تسهیل در اجرای مواد قرارداد میتوانند نمایندگیهای سیاسی در شهرهای یکدیگر دایر کنند (شمیم، ۱۳۷۰: ۲۱۱).

شایان ذکر است که امپراطوری عثمانی تا قرن هجدهم میلادی، کشوری وسیع و قدرتمند بود که قلمرو آن تمام کشورهای عربی، ترکیه امروزی و قسمتهایی از شرق اروپا را شامل میشد. در طی قرن هجدهم میلادی این کشور متحمل شکستهای سختی از روسیه و اتریش شد که نتیجه آن، فراهم شدن جدایی بخشی از قلمرو اروپایی آن امپراطوری و تضعیف هر چه بیشتر آن بود (کندی، ۱۳۶۹: ۳۰۰).

در قرن نوزدهم میلادی بدلیل تداوم اختلافات ایران و عثمانی، رقابت دول اروپایی و چشمداشت دولت روسیه و اتریش به سرزمینهای عثمانی، دولتمردان این کشور خود را ناگزیر دیدند که حمایت دولتهای اروپایی مانند انگلستان، فرانسه و آلمان را جلب نمایند.

در جنگ کریمه (۱۲۷۳ - ۱۲۷۰ ه.ق / ۱۸۵۶ - ۱۸۵۳ م.) فرانسه و انگلستان به کمک عثمانی شتافتند و بدلیل ترسی که از دسترسی روسها به دریای مدیترانه داشتند به آن کشور

حکمرانی تعیین میکرد (نورزاده بوشهری، ۱۳۲۵: ۱۱۶). حاکم بوشهر را حکمران کل بنادر و جزایر خلیج فارس مینامیدند و قلمرو او تا بلوچستان ایران ادامه مییافت. از دیدگاه چارلز عیسوی، برقراری نظم و امنیت در سراسر ایران، همگام با امنیت روزافزون خلیج فارس، بدلیل حضور ناوگان انگلیس در منطقه، زمینه‌ساز رشد تجارت شد (عیسوی، ۱۳۲۵: ۱۲۶). در این زمان، بازارهای شیراز و اصفهان با ورود کالا از راه بوشهر رو به رشد و رونق نهادند (لوریمر، ۱۳۷۹: ۱۷۵). در مجموع، گزارشهای مفصل کتاب تاریخ اقتصادی ایران نوشته چارلز عیسوی، بیانگر شکوفایی اقتصادی بوشهر در دوره قاجار است.

عهدنامه ارزروم دوم و پایان مناقشات ایران و عثمانی

اختلافات و جنگهای دامنه‌دار در ایران و عثمانی که از اوایل دوره صفوی آغاز شد (۹۱۷ ه.ق / ۱۵۰۱ م.) و در طی دوران سلسله‌های افشاریه (۱۱۶۰ - ۱۱۴۹ ه.ق / ۱۷۴۷ - ۱۷۳۶ م.) و زندیه (۱۱۹۳ - ۱۱۷۱ ه.ق / ۱۷۷۹ - ۱۷۵۷ م.) ادامه یافت، سرانجام پس از گذشت دو بیست و چهارده سال با قراردادهای اول و دوم ارزروم در سالهای (۱۲۳۹ ه.ق / ۱۸۲۳ م.) و (۱۲۶۳ ه.ق / ۱۸۴۷ م.) بستری نسبتاً آرام یافت (مه‌دوی، ۱۳۶۴: ۲۹۷).

قرارداد دوم ارزروم که بدنبال بحران در روابط ایران و عثمانی و تشکیل کمیسیون چهارجانبه (ایران، عثمانی، روسیه و انگلستان) برای حل اختلافات مرزی ایران و عثمانی برگزار شد، حاوی مسائل اقتصادی و سیاسی مهمی بود.

دولت ایران در آغاز، جعفرخان مشیرالدوله را به نمایندگی خود در کمیسیون چهارجانبه تعیین کرد، ولی چون وی در تبریز مریض شد، به میرزا تقی‌خان فراهانی (امیرکبیر) مأموریت داده شد، بعنوان سفیر فوق‌العاده و نماینده مختار دولت ایران به ارزروم رود. بدلیل کارشکنی عثمانیها، مذاکرات حدود سه سال بطول انجامید.

در این مدت، عده‌یی از اوباش ارزروم به تحریک اسعد پاشا، حاکم ارزروم، قصد جان امیرکبیر را کردند و طی

دولت عثمانی بعد از هلند، سومین کشوری بود که در بندر بوشهر اقدام به تأسیس کنسولگری کرد. سدیدالسلطنه کبابی در کتاب سرزمینهای پیرامون شمالی خلیج فارس و دریای عمان در یکصد سال پیش درباره حضور نمایندگان سیاسی کشورهای خارجی در بوشهر چنین مینویسد:

دولتین روس و انگلیس جنرال کنسولگری و دولتین هلند و آلمان کنسولگری و سویدن [سوئد] و کالت کنسولگری دارند. اقدام از همه انگلیسیها باشند، بعد هلند و عثمانی و مأمور سویدن بعد از همه و مأمورین روسی در سنه [۱۳۱۹ هـ.ق] ابتداء شده (سدیدالسلطنه کبابی، ۱۳۷۱: ۷۱).

نوشتار سدیدالسلطنه کبابی دلالت بر آن دارد که عثمانیها قبل از دولتهای روسیه، آلمان و فرانسه در شهر بوشهر دست به ایجاد کنسولگری و نمایندگی سیاسی زدند.

ج.ج. لوریمر که در فاصله سالهای ۱۳۳۳ - ۱۳۳۲ هـ.ق / ۱۹۱۴ - ۱۹۱۳ م. سمت کنسول دولت انگلیس در بوشهر را داشت در جای جای مجلدات تاریخی گازیتته تصریح مینماید که هر یک از دولتهای فرانسه، آلمان، هلند و ترکیه (عثمانی) نایب کنسول آنها و نماینده سیاسی دولتهای آنها در بوشهر است (لوریمر، ۱۳۷۹: ۱۷۵).

اطلاعات دریافتی از وزارت امور خارجه جمهوری ترکیه در ارتباط با تأسیس کنسولگری عثمانی در بوشهر و همچنین اسامی شهبندرهاى عثمانی در کنسولگری یاد شده که از آرشیو عثمانی در استانبول و سالنامه امور خارجه عثمانی استخراج شده و توسط صدات اونال، کاردار موقت آن دولت در اختیار نگارنده قرار گرفته، بیانگر این واقعیت است که عثمانیها در سال ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۸۷۱ م. در بوشهر کنسولگری خود را ایجاد کردند.^۱ کنسول عثمانی در بوشهر شهبندر نامیده میشود که مأمور رتق و فتق امور سیاسی و اقتصادی دولت عثمانی و اتباع آن کشور در منطقه خلیج فارس و بوشهر بود.

کمک کردند تا در آن جنگ پیروز شود. کنگره پاریس که در مارس ۱۲۷۳ هـ.ق / ۱۸۵۶ م. با شرکت نمایندگان کشورهای پیروز در جنگ کریمه تشکیل یافت و بدنبال آن، تحولاتی که با اندیشه اصلاحی در عثمانی بوقوع پیوست، زمینه ساز قدرت یابی گروهی از روشنفکران و سیاستمداران اصلاح طلبی گردید که در نیمه قرن نوزدهم میلادی دولت عثمانی را روز به روز به مخالفت با سیاستهای روسیه و انگلستان و نزدیکی هرچه بیشتر به فرانسه و آلمان سوق میدادند (رئیس نیا، ۱۳۷۴: ۵۰).

شهرت و آوازه ارتش قدرتمند آلمان که در سال ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۸۷۱ م. فرانسه را شکست داده بود، عامل دیگری شد تا تعدادی از روشنفکران ترک در راستای تفاهم و همدلی هر چه بیشتر بین دو کشور گام بردارند (همان: ۵۱). تا اواخر قرن نوزدهم میلادی، نفوذ اقتصادی و سیاسی آلمان از طریق عثمانی و بندر بصره در خلیج فارس گسترش فوق العاده بی یافت؛ چنانکه آلمان در صدد احداث راه آهن برلین - بغداد و ادامه آن به بصره - کویت برآمد (برادفورد، ۱۳۶۸: ۸۶).

در دوره قاجار، اهمیت اقتصادی - سیاسی بندر بوشهر، نظر بسیاری از دولتهای اروپایی از جمله عثمانی را به خود جلب نمود. در دوران سلطنت فتحعلی شاه قاجار که انگلستان نفوذ خویش را در هند و خلیج فارس گسترش میداد، در ۱۲۲۷ هـ.ق / ۱۸۱۲ م. دفتر نمایندگی سیاسی خویش را در بوشهر تأسیس کرد. حضور فعال انگلستان در بوشهر که نمایندگی سیاسی آن همچون یک نایب السلطنه عمل میکرد، زمینه ساز حضور دیگر دولتهای اروپایی شد. بوشهر در این زمان، مرکز اصلی بازرگانی انگلیس در جنوب ایران بود. برخی از دولتهای اروپایی در این شهر، دفتر نمایندگی داشتند و تجار بزرگ به فعالیتهای بازرگانی مشغول بودند. دولتهای فرانسه، آلمان و روسیه بترتیب در ۱۳۰۶ هـ.ق / ۱۸۸۹ م.، ۱۳۱۵ هـ.ق / ۱۸۹۷ م. و ۱۳۱۹ هـ.ق / ۱۹۰۱ م.، کنسولگریهای خود را در بوشهر تأسیس کردند. دولت هلند برای سالهای متمادی در بوشهر کنسولگری داشت و آخرین کنسول آن، بیست سال مأمور بود. دولتهای نروژ، ایتالیا و عثمانی هم در بوشهر کنسولگری داشتند.

۱. اسناد ارسالی صدات اونال، کاردار موقت جمهوری ترکیه در تهران، در بخش ضمایم ارائه گردیده است.

مکاتبات کارگزاری اول بنادر ایران به شهیندرخانه عثمانی نیز از تاریخ دهم ذیقعدة سال ۱۳۲۹ هـ.ق شروع میشود و تا محرم ۱۳۳۲ هـ.ق را در بر میگیرد که شامل هفتاد و یک سند است که محتوای آنها در مورد اتباع عثمانی، اعیاد و جشنهای ملی و بعضاً مسائل اقتصادی است.

عثمانیها در بوشهر دو ساختمان در اختیار داشتند؛ یکی عمارت کنسولگری عثمانی در جنوب آب انبار قوام که در سال ۱۳۴۳ هـ.ش کاملاً تخریب شد و دیگری، عمارت مسکونی شهیندر در کوی شنبدی که بدلیل بیتوجهی مسئولین میراث فرهنگی کشور در بهمن ماه سال ۱۳۸۲ هـ.ش کاملاً منهدم گردید.

بر اساس اسناد ارسالی وزارت امور خارجه ترکیه، دولت عثمانی، فعالیتهای تجاری - سیاسی خود را از سال ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۸۷۱ م. در بندر بوشهر آغاز کرد و در مدتی کمتر از نیم قرن تعداد سیزده شهیندر به بوشهر اعزام نمود.

در سند شماره ۳ بعنوان «کنسولگری موجود در بوشهر»^۱ که به زبان ترکی استانبولی نگارش یافته، درباره مأموریت احمد افندی که به سال ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۸۷۱ م. به بوشهر اعزام شده، چنین آمده است:

بدلیل موقعیت تجاری بندر بوشهر در پادشاهی ایران در خواست یک نفر کاتب شده که از بین تجار مورد اعتماد یک نفر به نام احمد افندی بعنوان کاتب تعیین گردیده که با حقوق ماهیانه ۵۰۰۰ کروش [پول خرد ترکیه] که در این حقوق ماهیانه کرایه خانه نیز منظور گردیده به آن بندر مراجعه نماید.^۲

گزارشهای سر پرسی کاکس، سرکنسول انگلیس در بوشهر، بیانگر این واقعیت است که در رویداد مشروطه در بوشهر و مقارن اشغال بوشهر توسط نیروهای تحت امر سید مرتضی مجتهد اهرمی علم الهدی و رئیس علی دلواری که منجر به برکناری حاکم بوشهر و رئیس گمرک شد، کنسول عثمانی در بوشهر نیز در این وقایع حضور فعال داشته است. کاکس مینویسد:

روز نهم آوریل ۱۹۰۱ م. ۱۲۳۷ [هـ.ق] نمایندگان سیاسی روس، آلمان و عثمانی به بالیوزگری [کنسولگری انگلیس] آمدند تا در مورد اتخاذ تدابیر صریح و قاطع برای ایجاد امنیت با نماینده سیاسی [انگلیس] مشورت و او را در این خصوص تشویق نمایند (کاکس، ۱۳۷۷: ۷۱).

عثمانیها که در فاصله سالهای (۱۳۳۶ - ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۹۱۸ - ۱۸۷۱ م.) در بوشهر حضور داشتند، با آغاز جنگ جهانی اول بدلیل قرار گرفتن در جبهه متحدین و اشغال بوشهر توسط قوای انگلیس در سال ۱۳۳۶ هـ.ق / ۱۹۱۸ م. مجبور شدند که برای همیشه بوشهر را ترک نمایند.

از حضور چهل و پنج ساله عثمانی در بوشهر، شصت سند مربوط به شهیندرخانه عثمانی و هفتاد و یک نامه از کارگزاری اول بنادر مستقر در بوشهر باقی مانده که این اسناد در آرشیو (بنیاد ایرانشناسی) نگهداری میشود. اسناد موجود که مربوط به سالهای ۱۳۳۶ - ۱۳۲۹ هـ.ق میشود، فقط پنج سال آخر حضور نمایندگان سیاسی عثمانی در بوشهر را دربرمیگیرد که گوشه‌های اندکی از فعالیتهای این نمایندگی سیاسی را آشکار میسازد.

دو سوم این اسناد، مربوط به اتباع عثمانی در بوشهر است که شهیندري عثمانی در مکاتبات خود به کارگزاری و حاکم بوشهر، خواستار مساعدت در حل مشکلات آنان است. بقیه اسناد مربوط به شروع کار شهیندري جدید، شهیندري به بوشهر، امنیت شهیندري و دعوت شهیندري برای شرکت در جشنها و اعیاد و تاجگذاری شاه ایران است.

۱. از آقای امین اسبقی، کارشناس بنیاد ایرانشناسی شعبه آذربایجان شرقی، سپاسگزارم که اسناد ارسالی سفارت ترکیه را به زبان فارسی ترجمه کردند.

۲. سند شماره ۳، آرشیو عثمانی در استانبول، ارسالی توسط صدات اونال، کاردار موقت ترکیه در تهران. اصل این اسناد در بخش ضمایم ارائه گردیده است.

مسجد جامع یادگار عثمانیها در بندر بوشهر در محله کوتی^۱ که یکی از چهار محله قدیمی بوشهر بشمار میرود و قدمت تاریخی آن به دوره قاجار میرسد، مسجد جامعی قرار دارد که از بناهای مذهبی دوران عثمانیها در این شهر محسوب میشود. بر اساس سندی که اصل آن در آرشیو عثمانی در استانبول نگهداری میشود و ترجمه فارسی آن توسط آقای جامعی، فرزند امام جماعت اهل سنت که در اختیار نگارنده قرار گرفت، درباره چگونگی احداث این مسجد چنین آمده است:

بر اساس سالشمار مأموریت شهبندره‌های عثمانی در بوشهر، آقای افندی اولین شخصیتی بود که بعنوان شهبندر در این بندر حضور یافت. آخرین شهبندر، علی کمال بیگ نام داشت که در سال ۱۳۳۶ هـ ق / ۱۹۱۸ م. انتخاب گردید، اما از قراین و شواهد تاریخی چنین برمی آید که بدلیل شکست عثمانیها، در جنگ جهانی اول و از هم پاشیدگی امپراطوری عثمانی، این نماینده نتوانسته در محل مأموریت خود حضور یابد.

مأخذ: آرشیو عکس بنیاد ایرانشناسی، شعبه بوشهر

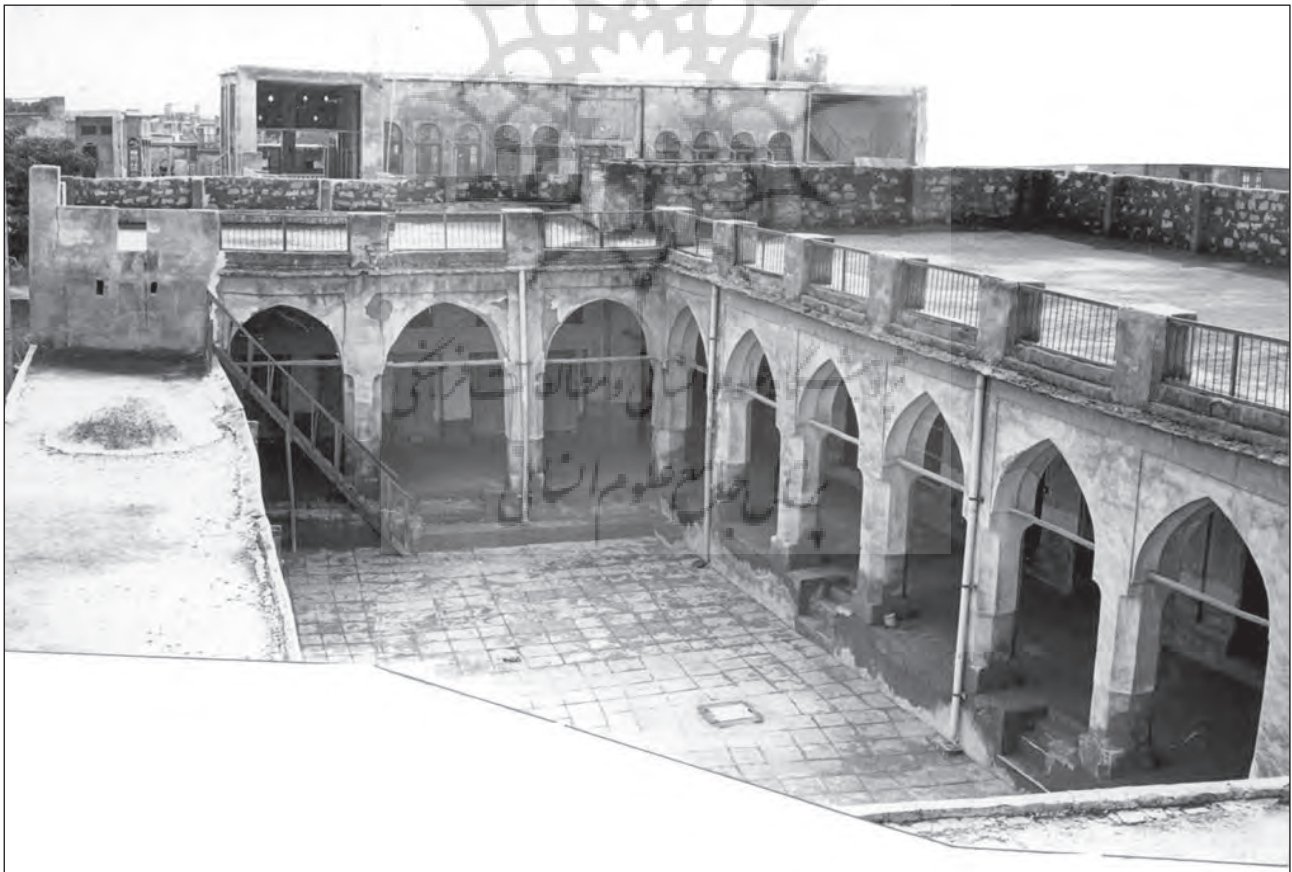
ترجمه فرمان اعلیحضرت سلطان به عربی

قبلاً مرحوم عبدالله آقا اقدام به تأسیس و ساختن مسجدی شریف در بندر ابی شهر جهت ادای پنج وعده نماز و ایراد خطبه نموده است و از آنجا که در آن موقع، مسجد مذکور خطیبی و موقوفاتی نداشته است، پس از ثبوت اهلیت و احراز صلاحیت مقرر گردید که امر امامت و ایراد خطبه جمعه در این مسجد به جناب شیخ ابراهیم افندی واگذار شود و پس از انجام بررسیها و تحقیقات لازم از طرف مدیریت والی بصره در مورد هزینه‌های مساجد و املاک، قرار بر این شد که مبلغ ۵۰۰ غروش (قروش)^۱ به جناب شیخ ابراهیم افندی پرداخت شود تا به مصرف امر امامت و خطبه و تدریس و مفروش و روشنایی مسجد برسد و پس از بررسی در محکمه اوقاف و اوامر عالی مقام شیخ الاسلام و بر اساس مقررات قبلی، اوامر و اجازة شاهانی همایونی خاقانی در تاریخ ۲۱ ربیع الاول سنه

۱۳۳۰ بنام شیخ ابراهیم زید صلاله صادر شد. این فرمان به توشیح دست خط شاهانی همایونی سلطانی در خصوص امر امامت و خطبه و تدریس و پرداخت هبه همایونی رسیده است. بر شیخ نامبرده تیمناً و تبرکاً لازم است در اجرای امر امامت و خطابت و تدریس و غیره، وظایف خود را انجام داده و هیچگونه قصور و تساهل ننماید.

۲۸ دیماه ربیع‌الآخر سال ۱۳۳۰

همانگونه که از مفاد این نامه برمی‌آید، سلطان عثمانی در ساخت این مسجد، نظارت کامل داشته و تعیین امامت آن نیز از طرف دربار عثمانی صورت می‌گرفته است. مسجد جامع که تنها بنای تاریخی برادران اهل سنت بوشهر میباشد، در محله شیخ سعدون قرار دارد و از مساجد آباد بندر بوشهر بشمار میرود.

مسجد جامع اهل سنت در محله کوتی بندر بوشهر، مأخذ: آرشیو عکس بنیاد ایرانشناسی، شعبه بوشهر

سالشمار مأموریت نمایندگان سیاسی و شهبندیهای عثمانی در بندر بوشهر

عدد	سمت	نام	سال
۱	شهبندر Sehbender	احمد افندی Ahmed Efendy	۱۲۸۸ هق / ۱۸۷۱ م.
۲	شهبندر Sehbender	حسیب افندی Hasib Efendy	۱۳۰۳ هق / ۱۸۸۵ م.
۳	شهبندر افتخاری Sehbender Fahri Vakili	حسین تحسین افندی Huseyin Tahsin Efendy	۱۳۲۱ هق / ۱۹۰۰ م.
۴	شهبندر افتخاری Sehbender Fahri Vakili	فتح‌الله افندی Efendy Fetullah	۱۳۲۱ هق / ۱۹۰۳ م.
۵	شهبندر Sehbender	نظمی بیگ Nezmi Bey	۱۳۲۲ هق / ۱۹۰۴ م.
۶	شهبندر Sehbender	نظمی بیگ Nezmi Bey	۱۳۲۳ هق / ۱۹۰۵ م.
۷	شهبندر Sehbender	نظمی بیگ Nezmi Bey	۱۳۲۴ هق / ۱۹۰۶ م.
۸	شهبندر Sehbender	نظمی بیگ Nezmi Bey	۱۳۲۵ هق / ۱۹۰۷ م.
۹	شهبندر Sehbender	نظمی بیگ Nezmi Bey	۱۳۲۶ هق / ۱۹۰۸ م.
۱۰	شهبندر Sehbender	نظمی بیگ Nezmi Bey	۱۳۲۸ هق / ۱۹۱۰ م.
۱۱	شهبندر Sehbender	آقا بیگ Agha Bey	۱۳۳۱ هق / ۱۹۱۱ م.
۱۲	شهبندر Sehbender	احمد نبیل بیگ Ahmed Nabil Bey	۱۳۳۱ هق / ۱۹۱۲ م.
۱۳	شهبندر Sehbender	احمد علی کمال بیگ Ahmed Ali Kamal Bey	۱۳۳۶ هق / ۱۹۱۸ م.

عمارت شهبندری عثمانی در بندر بوشهر، مأخذ: آرشیو عکس بنیاد ایرانشناسی، شعبه بوشهر

کارکنان شهبندری عثمانی در بندر بوشهر، مأخذ: آرشیو عکس بنیاد ایرانشناسی، شعبه بوشهر

بنادری عثمانی
عدد
۲۳۶

صفت جلدنامه معتمد محترم بنادری
۱۳۳۱ هجری قمری
ماهیک و فروردین ماه
خداوند

کتابخانه مرکزی بوشهر
شماره ثبت ۶۶۵
تاریخ ثبت

روز چهارشنبه ۱۳۳۱ هجری قمری مطابق با ۱۳۳۱ هجری قمری
بنادری عثمانی

عبدعزیز شریف نورمحمد است علیه قضاة
بنادری عثمانی

به امین قاضی بنادری عثمانی
بنادری عثمانی

بنادری عثمانی
بنادری عثمانی

بنادری عثمانی
بنادری عثمانی

بنادری عثمانی
بنادری عثمانی

بنادری عثمانی
بنادری عثمانی

بنادری عثمانی
بنادری عثمانی
۱۳۳۱ هجری قمری

خبر در دست در عیال خان نام

حاج ملا محمد باقر

کتابخانه مرکزی بوشر شناسی
شماره ثبت ۶۳۴
تاریخ ثبت

از قراداده اظهار می‌دارم این کتاب در دست
نفسه

تجدید کرده است و ملکیه قصیر و متوجرب
در این

مدخله آنکه موصی به ایجاب و تسهیل تمام آورده و پنهان شده است

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
و موعظت لایحه موصی به تسهیل سوره در عیال و در دست خود
رتال جلال علوم انسانی

در هر حال جزایات فایده‌گزار نسبت به عیال بجزیر فایده‌گزار

۱۳۳۰
محمد باقر
الکافی

نمونه‌یی از مکاتبات شهیندری عثمانی در بوشهر، مأخذ: آرشیو عکس بنیاد ایرانشناسی، شعبه بوشهر

نتیجه گیری

- عیسوی، چارلز؛ *تاریخ اقتصادی ایران*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشر گستره، چ ۱، ۱۳۲۵.

- فلور، ویلم؛ *حکومت نادرشاه*، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: انتشارات توس، چ ۱، ۱۳۶۷.

- کاکس، سر پرسی؛ *گزارش سالانه بوشهر*، ترجمه حسن زنگنه، بکوشش عبدالکریم مشایخی، تهران: انتشارات پروین، چ ۱، ۱۳۷۷.

- کامرون، جورج؛ *ایران در سپیده دم تاریخ*، ترجمه حسن انوشه، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چ ۱، ۱۳۶۵.

- کندی، پل؛ *ظهور و سقوط قدرتهای بزرگ*، ترجمه محمود ریاضی، تهران: انتشارات خجسته، چ ۱، ۱۳۶۹.

- لوریمر. ج. ج.؛ *راهنمای خلیج فارس و جغرافیای استان بوشهر*، ترجمه سید محمدحسن نبوی، انتشارات نوید، شیراز با همکاری بنیاد ایرانشناسی شعبه بوشهر، چ ۱، ۱۳۷۹.

- مهدوی، عبدالرضا هوشنگ؛ *تاریخ روابط خارجی ایران*، تهران: انتشارات امیرکبیر، چ ۳، ۱۳۶۴.

- نورزاده بوشهری، اسماعیل؛ *ایران کنونی و خلیج فارس*، تهران: چاپخانه روزنامه امید، چ ۱، ۱۳۲۵.

عثمانیها در دوران حضورشان در خلیج فارس و بندر بوشهر هر چند برای تحقق اهداف توسعه طلبانه خود از زمینه ها و امکانات فرهنگی و اجتماعی قابل توجهی مانند پیروی قریب به اتفاق ساکنان کرانه های شمالی و جنوبی خلیج فارس از دین اسلام و حاکمیت زبان عربی به عنوان زبان رسمی دین اسلام و حاکمیت بر اماکن مقدس مسلمانان مانند مکه، مدینه و عتبات عالیات برخوردار بودند، اما در غایت بدلیل زوال امپراطوری با شکستگی مسئله شرق در زمان سلطان سلیم سوم و رقابتهای اول قدرتمند اروپایی با این امپراطوری در منطقه خلیج فارس در پایان جنگ جهانی اول (۱۳۳۶ هـ.ق / ۱۹۱۸ م.) سرانجام کنسولگری آنها در بندر بوشهر تعطیل گردید و برای همیشه به نفوذشان در خاورمیانه پایان داده شد.

منابع

- استفان رای، گرومون؛ *چالش برای قدرت و ثروت در جنوب ایران*، ترجمه حسن زنگنه، قم، نشر همسایه، چ ۱، ۱۳۷۸.

- امین، عبدالامیر؛ *منافع بریتانیا در خلیج فارس*، ترجمه علی رجبی یزدی، تهران: انتشارات امیرکبیر، چ ۱، ۱۳۷۰.

- برادفورد، جی؛ *مارتین، تاریخ روابط ایران و آلمان*، ترجمه پیمان آزاد و علی امید، تهران: پیک ترجمه، چ ۱، ۱۳۶۸.

- خیراندیش، عبدالرسول؛ «زمینه های اداری و اقتصادی قیام ضد استعماری مردم بوشهر، تنگستان، دشتی و دشتستان»، مجموعه مقالات *رئیس علی دلواری*، چاپ علوی بوشهر، ۱۳۷۳.

- رابینو، لویی؛ *دیپلماتها و نمایندگان کنسولی ایران و انگلیس*، ترجمه غلامحسین میرزا صالح، تهران: نشر تاریخ ایران، چ ۱، ۱۳۶۳.

- رئیس نیا، رحیم؛ *ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم*، تبریز: انتشارات ستوده، چ ۱، ۱۳۷۴.

- سدیدالسلطنه کبابی، محمدعلی خان؛ *سرزمینهای شمالی پیرامون خلیج فارس و دریای عمان*، بکوشش احمد اقتداری، شرکت انتشارات جهان معاصر، چ ۱، ۱۳۷۱.

- شمیم، علی اصغر؛ *تاریخ ایران در عصر قاجار*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چ ۲، ۱۳۷۰.